محمد پنهل چاڪراڻي

سنڌي ٻوليءَ جي تدريس ۾ ٻولي سکيا جي چڪاس جو تنقيدي اڀياس

A critical analysis of Language Learning Assessment in Sindhi Language Teaching.

Abstract

This study examines the assessment of Sindhi language learning with a particular focus on existing challenges and emerging strategies in the context of contemporary educational demands. Sindhi language assessment in Pakistan largely relies on traditional, memory based examination systems that prioritize reading and writing skills while neglecting listening and speaking competencies. As a result, learners' communicative competence and real-life language use remain underdeveloped. Drawing on classical Sindhi pedagogical literature, including teacher training manuals by Muhammad Ibrahim Joyo (1990) and Shamsuddin Arsani (1986) and Sindh Education Department materials alongside modern assessment theories such as Communicative Language Teaching (CLT), Bloom's Taxonomy, and constructivist learning theory, this study adopts a mixed-methods approach. Data were collected through surveys, and curriculum analysis. The findings reveal significant gaps in assessment literacy among teachers, lack of standardized assessment frameworks, and minimal integration of digital assessment tools in Sindhi language education. The study proposes practical strategies, including performance-based assessment, rubric-driven evaluation, and speech recognition, and the development of a standardized Sindhi Language Proficiency Test (SLPT). The study concludes that modernizing Sindhi language assessment while preserving its linguistic and cultural heritage is essential for ensuring its relevance and sustainability in the digital age.

Keywords: Sindhi Language, Language Learning Assessment, Digital Literacy, Assessment Literacy, Sindhi Language Proficiency Test (SLPT).

تعارف (Introduction)

سنڌي ٻوليءَ جي سکيا ۽ تدريس، سنڌي سماج جي علمي، ثقافتي ۽ لساني سڃاڻپ جو اهم حصو آهي. سنڌي رڳو رابطي جو وسيلو نہ پر هڪ فڪر، تاريخ ۽ تمدن جي وراثت بہ آهي، جيڪا صديون پراڻي روايت سان جڙيل آهي. اسڪولي تعليم ۾ سنڌي ٻوليءَ جي تدريس جو بنيادي مقصد اهو آهي تہ شاگرد نہ صرف ٻوليءَ جي ساخت، پڙهڻ ۽ لکڻ ۾ مهارت حاصل ڪن، پر انهن ۾ فڪر، اظهار ۽ تخليقيت جي صلاحيت بہ وڌي سگهي. ٻولي سکڻ جو عمل تڏهن مڪمل ٿئي ٿو جڏهن ان جي پرک يا چڪاس درست ۽ منصفاڻي نموني ڪئي وڃي. تعليم ۾ چڪاس (Assessment) نہ رڳو شاگرد جي سکيا ڪي پرکڻ جو ذريعو آهي، پر اهو استادن، نصاب ٺاهيندڙن ۽ پاليسي سازن لاءِ بہ هڪ اهم موٽ مهيا ڪري ٿو (Brown, 2004). ٻوليءَ جي سکيا ۾ چڪاس جو مقصد رڳو نتيجو ڏيڻ نہ ، پر سکيا جي عمل کي بهتر بڻائڻ بہ آهي. سنڌي ٻوليءَ جي سکيا جي روايتي چڪاس گهڻو ڪري سالياني امتحاني ماڊل يعني سکيا کان پوءِ چڪاس (Summative Assessment) رواج تحت آهي، جتي يادگيريءَ تي ٻڌل سوالن کي ترجيح ڏني وڃي ٿي، ۽ شاگردن جي عملي، تخليقي ۽ گفتگوءَ واري مهارت کي پرک لاءِ مناسب خاڪا موجود ناهن. اهڙي نظام ۾ سکيا جا حقيقي مقصد، جهڙوڪ سمجهہ، اظهار، ۽ تخليق، پوئتي رهجي وڃن ٿا.

بين الاقوامي سطح تي، ٻولين جي سکيا لاءِ مختلف فريم ورڪ جهڙوڪ رابطي ڪار ٻولي تدريس Communicative Language Teaching (CLT) ۽ ٻيا ڪيترائي متعارف ٿيا آهن، جن ۾ ٻوليءَ جي مهارتن کي حقيقي زندگي ۾ رابطي ۽ ان کي عملي طور پرکڻ تي زور ڏنو ويندو آهي. پر سنڌي ٻوليءَ لاءِ اهڙو معياري فريم ورڪ اڃا تائين تيار نہ ٿيو آهي، جنهن ڪري سکيا جي چڪاس ۾ هڪ واضح خال موجود آهي. هڪ تازي تحقيق مطابق، ”پاڪستان ۾ بہ چڪاس جي عمل تي نظرثاني جي ضرورت آهي. استادن جي چڪاسڻ سمجهہ (Assessment Literacy) محدود آهي، ۽ شاگردن جي مهارتن جي درست پرک نہ ٿي ٿئي. اهڙي صورتحال سنڌي ٻوليءَ ۾ بہ واضح طور موجود آهي، جتي استادن وٽ جديد چڪاس جا طريقا (rubric)،ٺاهڻ ۽ موٽ (feedback) ڏيڻ جي تربيت گهٽ آهي.“

بهرحال، موجوده تعليمي نظام ۾ سنڌي ٻوليءَ جي سکيا جي چڪاس (Assessment) گهڻو ڪري روايتي طريقن تائين محدود رهي آهي. اسڪولن ۾

تعليمي ادارن ۾ چڪاس جو عمل اڪثر لکڻ ۽ پڙهڻ جي صلاحيتن چڪاس تائين محدود آهي، جڏهن تہ ٻڌڻ ۽ ڳالهائڻ جهڙيون تخليقي مهارتون نظرانداز ٿين ٿيون. ان سان گڏوگڏ، استادن ۾ جديد چڪاس جي اصولن (rubric) کي ڊيزائن، ڪرڻ ۽ ٻولي سکيا جي مهارتن تي ٻڌل پرک بابت ڄاڻ ۽ تربيت جي کوٽ آهي. ”جديد دور ۾ تہ رابطي ڪاري صلاحيتن (Communicative Competence)، تي زور ڏنو پيو وڃي، جتي ٻوليءَ کي صرف قاعدن جي ڄاڻ نہ پر مؤثر رابطي ۽ عام زندگي ۾ استعمال جي صلاحيت کي تي زور ڏنو وڃي ٿو“ (Richards & Rodgers, 2001). ”ان سان گڏ مشيني سکيا (Machine Learning)۽ آن لائين چڪاس (Online Assessment) جهڙا طريقا بہ ٻولين جي سکيا ۽ چڪاس ۾ تيزيءَ سان داخل ٿي رهيا آهن.“ (Bai & Wang, 2023).

پر افسوس جو سنڌي ٻوليءَ لاءِ اهڙي تبديلي اڃا مڪمل طور تي عمل ۾ ناهي آئي نہ انهن تبديلين لاءَ اهڙو ڪو نظام يا گهرج آهر سنڌي ٻوليءَ جو سرشتو جوڙيو ويو آهي. تنهنڪري سنڌي ٻوليءَ جي چڪاس ۾ نہ رڳو جديد طريقن ۽ ٽيڪنالاجيءَ جي کوٽ آهي، پر موجوده نظام ۾ معيار، شفافيت، ۽ استادن جي چڪاس تربيت ۾ بہ واضح تفاوت موجود آهي. نتيجي طور، سنڌي ٻولي سکڻ وارن شاگردن جي مهارتن جو صحيح جائزو نٿو ٿي. جنهن ڪري سکيا جو معيار بہ متاثر ٿئي ٿو. ان پس منظر ۾، هي اڀياس سنڌي ٻوليءَ جي سکيا جي چڪاس ۾ موجود مونجهارن ۽ انهن کي بهتر ڪري سگهندڙ حڪمتِ عملين جو تنقيدي ۽ تجزياتي جائزو پيش ڪري ٿو. هيءَ تحقيق سنڌي ٻوليءَ جي تدريسي ۽ پاليسي سطح تي معياري چڪاس جي اهميت کي اجاگر ڪندي، نون علمي رخن کي روشناس ڪرائڻ جي ڪوشش ڪري ٿي.

تحقيق جا سوال (Research Questions)

1. سنڌي ٻوليءَ جي تدريس ۾ ٻوليءَ جي سکيا جي چڪاس جي ڪهڙي حيثيت آهي؟
2. سنڌي ٻوليءَ جي تدريس ۾ ٻولي سکيا جي چڪاس (ٻڌڻ، ڳالهائڻ، پڙهڻ، لکڻ جي مهارتن) جي اصولن موجب سنڌي سکيا جي چڪاس کي ڪيئن بهتر بڻائي سگهجي ٿو؟

اڳ ۾ ٿيل ڪم جو جائزو (Literature review)

سنڌي ٻوليءَ جي ڇڪاس جي طريقن تي اهڙي نوعيت جو ڪو تحقيقي مواد نٿو ملي، پر هن ڳالهه جي وضاحت ضروري آهي ته سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، وياڪرڻ ۽ ٻين مختلف رخن سميت اردو ڳالهائيندڙن لاءِ درسي ڪتاب لکيا ويا آهن انهن مان موضوع سان جزوي واسطو رکندڙ مواد جو تجزيو پيش ڪجي ٿو.

سنڌي ٻولي جي سکيا (سي ٽي ڪلاسن لاءِ): شمس الدين عرساڻي.سال-1986ع

ڊاڪٽر شمس الدين عرساڻيءَ 1986ع ۾ ”سنڌي ٻوليءَ جي سکيا“ جي نالي سان هي ڪتاب لکيو، جيڪو سنڌ جي تعليم کاتي ۾ استاد جي تربيتي (سي ٽي) ڪورس لاءِ هو. هن ڪتاب ۾ مادري ٻوليءَ طور سنڌي ٻوليءَ جي تدريس بابت انتهائي ڪارائتي مواد کي شامل ڪيو ويو آهي، جنهن ۾ خاص ڪري مادري ٻولي ۾ نصاب جي ڳانڍاپي کي سامهون رکندي ٻوليءَ جي مهارتن ۽ استاد لاءِ سنڌي تدريس لاءِ سبقي خاڪن کي شامل ڪيو ويو آهي. ان ۾ ڪو شڪ ناهي ته هي ڪتاب اسي واري ڏهاڪي جو سنڌي تدريس ۾ بهترين ڪتاب لکيل آهي پر هن جديد دور ۾ هن ڪتاب جا نوان ايڊيشن نه ڇپجڻ ۽ ان ۾ جديد دور جي تقاضا مطابق واڌارا سڌارا نه ٿيڻ سبب هي ناياب ڪتاب رڳو ڪجهه ڪتب خانن ۾ موجود هوندو آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي سکيا (پي ٽي سي ڪلاسن لاءِ). 1990ع

سنڌ جي تعليم کاتي پاران 1990ع ۾ استادن جي تربيتي ڪورس (پي ٽي سي) جي ڪلاس لاءِ هي ڪتاب لکيل آهي. هن ڪتاب کي لکڻ جو ڪم ته مڪمل طور نصاب جي صوبائي ڪميٽيءَ ڪيو آهي پر ان جو مکيه ليکڪ سيد شير شاهه ۽ گڏ ڊاڪٽر عبدالجبار مغل جو به نالو، جڏهن ته ايڊيٽر ۾ محمد ابراهيم جويو ڄاڻايل آهي.

هي ڪتاب ٻن حصن تي مشتمل آهي پهرئين حصي ۾ سنڌي ٻارهين درجي جي ڪتاب کي شامل ڪيو ويو آهي پر ٻئين حصي ۾ ڊاڪٽر شمس الدين عرساڻيءَ جي ڪتاب جيان سنڌي ٻولي جي سکيا بابت لکيل آهي، جنهن ۾ ٻوليءَ جي مهارتن سان گڏ خاص ڪري گرامر ۽ استادن لاءِ سبقي خاڪن کي پڻ تمام سٺي نموني سمجهايل آهي. هي ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي مادري ٻولي طور تدريس لاءِ اڄ به ڪارائتو آهي، پر افسوس جو هن ڪتاب جا به سوڌ سنوار سان نوان ڇاپا ڪونه آيا.

هن موضوع سان لاڳاپيل ڪتابن بابت سنڌيءَ ۾ صفا مواد گهٽ مليو آهي. تنهن هوندي بہ سڌي، توڙي اڻ سڌيءَ طرح هنن ڪتابن تحقيق ۾ راهہ هموار ڪئي آهي، پر هنن ۾ بہ سنڌي ٻوليءَ جي ڇڪاس جي طريقن جو تجزيو ناهي ڪيو ويو.

نظرياتي فريم ورڪ(Theoretical Framework)

نظريو / ماڊل	مرڪزي خيال	سنڌي ڇڪاس سان لاڳاپو
رابطي ڪار ٻولي سکيا (Communicative Language Teaching-CLT)	ٻولي سکيا ڪي گفتگو، رابطي ۽ عملي زندگي جي ڪارج تي زور	سنڌي ۾ ٻڌڻ، ڳالهائڻ، پڙهڻ ۽ لکڻ جي ڇڪاس ڪي وڌائڻ
بلومس ٽيڪسونومي (Bloom's Taxonomy)	ڄاڻ، سمجهڻ، عمل، تنقيد، تحقيق ۽ تخليق تي ٻڌل ڇڪاس جا درجا	SLOs ۽ سوالن جي سطح طئي ڪرڻ

تحقيق جو طريقيڪار (Methodology)

تحقيق ڪنهن بہ موضوع يا مسئلي بابت مونجهارن جي ڇنڊ ڇاڻ ۽ انهيءَ جي درست نتيجن(Results) جو هڪ سائنسي علم آهي، جنهن ۾ سائنسي اصولن تحت فني تجزيو ۽ تنقيد ٿئي هڪ ئي وقت عمل پذير هوندا آهن. هر محقق پنهنجي تحقيقي ڪم جي جانچ ۽ ڪَتَ لاءِ موضوع جي نوعيت آهر تحقيقي طريقن جو استعمال ڪندو آهي.

هن مقالي ۾ جيئن تہ سنڌيءَ ٻولي جي ڇڪاس کي پرکيو ويو آهي، ان لاءِ معياري تحقيقي طريقي (Qualitative Research) کي ڪتب آڻي سگهجي ٿو. جنهن تحت معياري تحقيقي طريقي (Qualitative Research) موجب اڳ ۾ ٿيل تحقيق، نصاب، درسي ڪتابن، وسيلي معياري مواد جي پرک ڪئي وئي آهي. ساڳئي وقت سکر ۽ خيرپور جي سرڪاري ۽ خانگي اسڪولن مان شاگردن، استادن ۽ انتظاميا کان انٽرويو وٺي، امتحاني نتيجن جو جائزو ورتو ويو آهي. انهيءَ ڏس ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ڇڪاس جي طريقن جو جائزو وٺي انهن بابت رٿابندي ڪرڻ لاءِ نيتجا ڪڍي، سفارشون ڏنيون ويون آهن.

تحقيق جا ذريعا (Resources of Research)

سنڌي ٻولي جي چڪاس جي طريقن لاءِ مواد حاصل ڪرڻ (Data Collection) لاءِ مواد جي لاءِ ڪتب خانا (libraries) تحقيقي ڪتاب، لسانيات جا ابتدائي ۽ جزوي ڪتاب، تحقيقي رسالا (جرنل)، اخبارون ۽ ادبي رسالا، نصاب (Curriculum) ۽ سرگرمين ۽ امتحاني ڪارڪردگي (Assessment) جي نتيجن سان گڏ تربيتي (Training) ورڪشاپ جي ڪارڪردگي کي شامل ڪيو آهي.

سنڌي ٻوليءَ جو نصاب

سنڌي درسي ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي 2009ع واري قومي نصاب ۽ 2018ع جي صوبائي نصاب جي سنواريل صورت آهر ئي ترتيب ڏنا ويا آهن.انهن نصابن موجب ڪنهن به ٻوليءَ کي سکڻ لاءِ بنيادي چار مهارتون (ٻڌڻ جي مهارت،ڳالهائڻ جي مهارت، پڙهڻ جي مهارت ۽ لکڻ جي مهارت) هونديون آهن، پر اسان جي قومي/ صوبائي نصاب ۾ ڪجهه ٻيون مهارتون(تقرير، تخليقي لکت، زبان شناسي (گرامر)، پسنديدگي، ۽ تنقيد ۽ زندگيءَ جون لساني مهارتون) پڻ شامل ڪيون ويون آهن. جن کي ملائي نَو مهارتون ٿين ٿيون.

ٻولي سکڻ جون بنيادي مهارتون (language learning Skills Essential)

ٻولي سکڻ جون چار بنيادي مهارتون آهن جيڪي انسان کي موثر انداز ۾ حاصل ڪرڻ، سمجهڻ، ۽ سکڻ واري ٻولي استعمال ڪرڻ جي قابل بڻائين ٿيون. جنهن جي وسعت ۾ انسان ڪانسواءِ به سموري فطرت جو اظهار آهي، جنهن ۾ سڃاڻپ لاءِ نالو، ٻڌڻ ۽ ڳالهائڻ لاءِ آواز، پڙهڻ ۽ لکڻ لاءِ اکر ڪان ويندي لفظ، فقرو، جملو، ڪهاڻي، مضمون ۽ نثر توڙي نظم سميت ڪمپيوٽر ۽ سائنس جو پورو ارتقائي سفر شامل آهي. ٻوليءَ سان ئي سماج ۽ تهذيب جي جوڙ، قوم ۽ رياست جو تصور جڙي ٿو. اهڙي طرح هر ٻار کي پنهنجي ماحول ۽ سماجي دستور سان هلندي تدريس مهيا ٿئي ٿي، انهي دوران ٻوليءَ سکيا جي بنيادي مهارتن (ٻڌڻ، ڳالهائڻ، پڙهڻ ۽ لکڻ) کي سگهارو ڪري ٿو. ٻوليءَ سکيا جون مهارتون ڪنهن به ٻوليءَ جي سکيا جي عمل ۾ رواني حاصل ڪرڻ لاءِ اهم آهن (Richards & Schmidt, 2010).

سکيا جي چڪاس جو روايتي طريقو

سنڌي ٻوليءَ جو نصاب مڪمل طور تي ٻوليءَ جي مهارت تي مشتمل آهي، پر سنڌيءَ جا درسي ڪتاب سکيا سان حاصلات (SLOs) سان مطابقت نٿا رکن، ان ڪري اهي ٻولي سيکارڻ بجاءِ گهڻو تڻو اسلاميات، سماجيات، تاريخ ۽ پاڪستان جي اڀياس جي ڄاڻ سان ڀرپور آهن. ڪنهن به تعليمي نصاب ۾ جائزو نهايت اهم هوندو. جيستائين شاگردن جي سکيا جي پرک نه ڪبي تيستائين تعليم جا سٺا نتيجا نه نڪري سگهندا. 2019ع جي سنڌي جي صوبائي نصاب ۾ چڪاس لاءِ ڏار سکيا جا نتيجا(SLOs) ڏنل آهن. جڏهن ٿيا ئي سکيا جا نتيجا ته اُهي جائزي ڪان سواءِ ڪيئن حاصل ٿيندا؟ پر اسان جي نصاب ۾ سڀئي سرگرميون رڳو ياد ڪرڻ جون آهن جڏهن ته سوال گهٽ ۾ گهٽ بلومس ٽيڪسونومي (Bloom's Taxonomy) جي اصولن تحت ٽن بنيادي سطحن جا هجڻ گهرجن جيئن: ڄاڻ وارا سوال (Knowledge Based)، سمجھ وارا سوال (Understanding Based) ۽ عمل وارا سوال (Application Based) انهي ڪري سبق جي سوالن کي اهڙيءَ ريت ترتيب ڏجي ۽ وري اهڙيءَ طرح بناوٽ جي لحاظ کان سوال ٽن قسمن جا هوندا آهن.گهڻ چونڊائتا سوال(MCQs)، مختصر سوال (CRQs) ۽وضاحتي سوال(ERQs) مٿين ٽنهي اصولن انهن جي وسيلي سکيا جي نتيجن(SLOs) جي چڪاس ممڪن بڻجي سگهي ٿي. اهڙيءَ طرح درسي ڪتابن ۾ چڪاس لاءِ رڳو استادن کي هدايتون ڏيڻ بجاءِ اهڙيون سرگرميون ڏنيون وڃن جنهن سان شاگرد ڀاڻ کي پاڻ ئي چڪاس ڪري سگهن.

ٻولي سکيا جا ڏاڪا

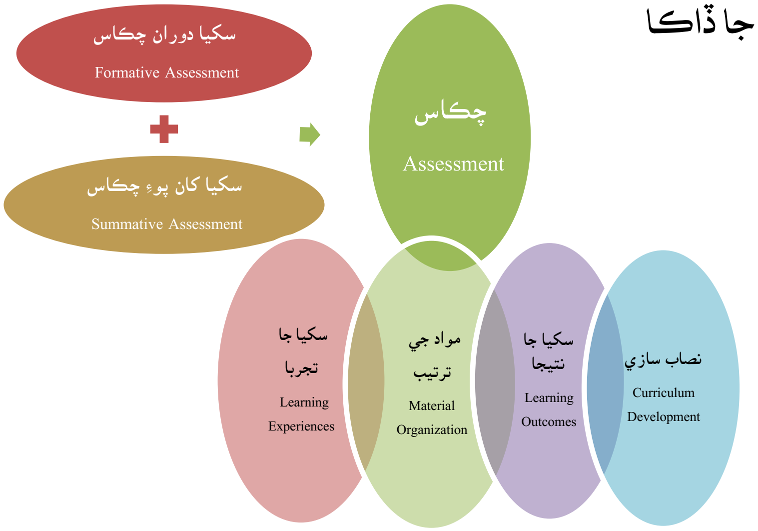

نصاب سازي: (Curriculum Development)

نصاب سازي هڪ پيچيده عمل آهي، جيڪو تعليمي مقصدن کي نظر ۾ رکندي شاگردن لاءِ سکيا جي بهترين رٿابندي مهيا ڪري ٿو. مثال طور: اسان جي ملڪ پاڪستان يا ارڙهين ترميم کان پوءِ سنڌ صوبي کي پنهنجي تعليمي نظام ۾ نصاب سازيءَ جو عمل قومي تعليمي پاليسين، ثقافتي حيثيت ۽ جديد سکيا جي تقاضائن مطابق طئي ڪرڻو هوندو آهي. اهو عمل مختلف مرحلن تي مشتمل آهي، جن ۾ مواد جي چونڊ، ترتيب، تدريسي طريقن جي جوڙجڪ ۽ جائزي جو عمل شامل آهي.

سکيا جا مقصد:(Learning Objectives)

سکيا جا مقصد (Learning Objectives) يا شاگردن جي سکيا جا نتيجا (SLOs - Student Learning Outcomes)هي اُهي خاص مهارتون يا صلاحيتون آهن، جيڪي شاگرد ڪنهن سبق، مضمون، يا تعليمي ڪورس مڪمل ڪرڻ کان پوءِ حاصل ڪندا آهن. اهي تعليم جو بنيادي مقصد واضح ڪرڻ ۽ استاد، شاگردن ۽ پاليسي ٺاهيندڙن لاءِ رٿابندي مهيا ڪن ٿا. اهي اڪثر بنجامن بلوم (Benjamin Bloom) ۽ سندس ساٿين طرفان 1956ع ۾ تيار ڪيل تعليمي هدفن جي درجا بنديءَ آهر ٺاهيا ويندا آهن، جيڪي شاگردن جي سکيا جي سطحن کي واضح ڪرڻ لاءِ استعمال ٿيندا آهن. هن جا ٽي مکيہ حصا (Domains) آهن، جن ۾ چاڻ/سمجهہ(Cognitive)، مهارتون (Psychomotor) ۽ رويو (Affective) شامل آهن ۽ هر هڪ جا هيٺيان وڌيڪ حصا ٿين ٿا.

چاڻ (Cognitive Domain)	مهارتون (Psychomotor Domain)	رويو (Affective Domain)
يادگيري (Remembering)	مشاهدو(Perception)	*قبوليت (Receiving)*
سمجهہ (Understanding)	تياري (Set)	*ردعمل (Responding)*
عمل (Applying)	رواجي حرڪتون (Guided Response)	*قدر ڏيڻ (Valuing)*

تجزيو (Analyzing)	مهارتن جو اظهار (Mechanism)	*تنظيم (Organizing)*
ترڪيب (Evaluating)	پيچيده ڪارروائي (Complex Overt Response)	*اخلاقيات (Characterization b)*
تخليق (Creating)	بنا سوچ جي عمل ڪرڻ (Adaptation)	

مواد جي ترتيب:(Material Organization)

مواد جي چونڊ ۽ ترتيب ۾ اڪثر درسي ڪتاب شامل هوندا آهن، جنهن ۾ سکيا جا مقصد ۽ انهن کي پورو ڪرڻ لاءِ ٻارن جي سطح، عمر ۽ نفسيات سان گڏ انهن جي ثقافتي، سماجي، قومي ۽ بين الاقوامي معيار موجب نصاب ۾ ڏنل هدايتن مطابق مواد ترتيب ڏنو ويندو آهي، جنهن ۾ مختلف سبقن يا بابن جي شڪل ڏيڻ کان پوءِ، انهن کي شاگردن جي دلچسپي ۽ تجربن تي مخصوص سرگرميون ڏئي ترتيب سان سيڪاريو ويندو آهي.

سکيا جا تجربا: (Learning Experiences)

سکيا جا تجربا، نصاب جو سڀ کان اهم حصو آهن، ڇو ته اهي تدريس ۽ سکيا جي عمل کي اڳتي وڌائن ٿا. اسان وٽ روايتي طريقا رائج آهن جنهن ۾ استاد مرڪزي ڪردار ادا ڪري ٿو. جهڙوڪ ليڪچر ۽ يادگيريءَ تي ٻڌل تدريس. پر دنيا ۾ هي جديد تدريسي طريقا رائج آهن، جن ۾ تحقيقي سکيا(Inquiry-Based Learning) ، گروهي سکيا(Collaborative Learning) ، مسئلا سلجهائڻ واري سکيا-Problem) (Based Learning، آنلائن سکيا(E-learning) ، وڌايل حقيقت Augmented) (Reality، ۽ گڏيل سکيا (Blended Learning) شامل آهن.

جائزو يا ڇڪاس:(Assessment)

ڇڪاس تعليمي نظام جو اهم مرحلو آهي، جنهن ۾ سموري سکيا جا نتيجا ظاهر ٿيندا آهن. جنهن ۾ نصاب سازي، سکيا جا مقصد، مواد جي ترتيب ۽ سکيا جو طريقو سميت سڀني مرحلن جو نچوڙ آهي. جنهن کان پوءِ خبر پوندي آهي ته سکيا ڪيتري ۽ ڪيئن ٿي آهي. جائزي جا هيٺيان قسم آهن:

1. تشخيصي جائزو :(Diagnostic Assessment) تدريس کان اڳ شاگردن جو جائزو وٺڻ.
2. سکيا دوران جائزو:(Formative Assessment) سکيا ڏيڻ دوران شاگردن کان مختصر سوال ڪرڻ يا ڪو هدف ڏئي ان جو جائزو وٺڻ.
3. سکيا کان پوءِ جائزو:(Summative Assessment) سکيا مڪمل ٿيڻ کان پوءِ شاگردن جو ساليانی يا ماهوار يا ڪنهن بہ مقرر وقت ڪارڪردگيءَ جو جائزو وٺڻ

ٻوليءَ جي سکيا جا اهم نظريا ۽ طريقا

بي. ايف. اسڪينر جو ٻوليءَ جي حصول نظريو (B.F. Skinner's theory of language acquisition)، جيڪو سندس لکيل ”زباني رويي“ (1957- Verbal Behavior) ۾ پيش ڪيو ويو آهي، ٻولي سکيا کي سمجهڻ لاءِ هن رَويَن جي ڄاڻو (behaviorist) واري نڪتہ نظر سان ڏٺو آهي. ”ٻولي سکيا ماحولياتي عنصرن ذريعي ممڪن بڻجي ٿي. ماحول اهڙن محرڪن کي فراهم ڪري ٿو، جيڪي ٻوليءَ جي رد عمل کي اُڀارين ٿا. جيڪڏهن هڪ والدين 'هيلو' چوي ٿو ۽ ٻار ساڳيو ورجائي ٿو“ (Skinner, 1957). مثال طور هڪ ٻار، جيڪو پنهنجي مادري ٻولي والدين ۽ گهر جي ماحول ۾ سکندو آهي ڪنهن اسڪول مان نہ. ائين هڪ مهاجر نئين ملڪ جي ٻولي جتي اهو رهندو ۽ ڪم ڪندو اتان جي وهنوار مان سکي ويندو آهي.

اتي ئي نوم چومسڪيءَ (Noam Chomsky) جي نظريي جو هي تصور بي.ايف اسڪنر جو نظريو (B.F Skinner Theory) جي رويي (Behaviorism) جي نظريي جي رد ۾ پيش ڪيو. هن موجب: ”ٻار ڄمڻ کان پوءِ پنهنجي ماحول ۾ موجوده ٻوليءَ کي خودبخود سکي ٿو، جيڪو ان جي دماغ جي فطرتي صلاحيتن جي بنياد تي آهي. اهو مشاهدو ڪيترو ئي عجيب لڳي، پر ٻار جو ٻولي سکڻ جو عمل فطري آهي. شروعاتي عمر ۾، ٻار جو دماغ انهن ٻولين جا بنيادي اصول ۽ جزا ڄاڻڻ ۾ مددگار ثابت ٿيندو آهي، جيتوڻيڪ ان کي رسمي تعليم نہ ٿي ڏني وڃي“(Chomsky, 1965). انهيءَ جي وڌيڪ وضاحت لاءِ هن ٻولي جي حصول جو اوزار (Language Acquisition Device - LAD) ۽ آفاقي گرامر (Universal Grammar) کي بحث هيٺ آندو.

وياڪرڻي-ترجماتي طريقو (Grammar-Translation Method)

وياڪرڻي-ترجماتي طريقو اصل ۾ لاطيني ۽ يوناني جهڙين قديم ٻولين جي سيکارڻ لاءِ ڪتب ايندو هو، جنهن ۾ سمورو ڌيان ادبي مواد کي پڙهي سمجهڻ تي لڳايو ويندو هو. هن طريقي ۾ وياڪرڻ (گرامر) جي اصولن ۽ لفظن جي ياد ڪرڻ تي زور ڏنو ويندو آهي، جنهن جي ذريعي سڌي سنئين ترجمي لاءِ استعمال ڪيو ويندو آهي. "هن طريقي جو اصل مقصد پڙهڻ ۽ لکڻ جي مهارتن کي وڏيڪ اهميت ڏيڻ آهي، جڏهن ته ڳالهائڻ ۽ ٻڌڻ جي مهارتن کي گهڻو نظرانداز ڪيو ويندو آهي، جنهن سان سکيا وٺندڙ جي صلاحيت روزمره جي زندگيءَ ۾ ٻوليءَ جي استعمال لاءِ محدود ٿي وڃي ٿي" (Richards & Rodgers, 2001).

سڌو طريقو / فطري طريقو (Direct Method / Natural Method)

سڌو طريقو، جنهن کي فطري طريقو(Natural Method) به سڏيو وڃي ٿو، جنهن ۾ ڪنهن به ٻولي سکڻ لاءِ پوريءَ طرح انهي ٻولي جي ماحول کي قبول ڪرڻ تي زور ڏنو ويندو آهي. هي طريقو،" مادري ٻولي سکڻ جي فطري طريقي وانگر هن طريقي ۾ تعليم مڪمل طور تي ان ٻوليءَ ۾ ڏيڻ گهرجي جيڪا سيکارڻ چاهيون ٿا، جنهن ۾ بغير ڪنهن ترجمي جي، ۽ گرامر کي غير سڌيءَ طرح سيکاريو ويندو آهي"(Richards & Rodgers, 2001).

رابطي ڪار ٻولي تدريس (Communicative Language Teaching - CLT)

1970ع ۾ روايتي طريقن جهڙوڪ وياڪرڻي-ترجماتي (Grammar-Translation) ۽ آڊيو-لنگوئل (Audio-Lingual) طريقن جي محدود هجڻ جي ڪري، اڪثر حقيقي زندگيءَ جي رابطي ڪاري لاءِ سکيا وٺندڙن کي ٻولي سيکارڻ ۾ ناڪام ٿي ويندا هئا. رابطي ڪاري ٻولي تدريس (CLT)جو مقصد سکيا وٺندڙن کي حقيقي زندگيءَ جي حالتن ۾ مؤثر ۽ روانيءَ سان ڳالهائڻ جي صلاحيت کي هٿي ڏيڻ آهي."رابطاڪاري ٻولي تدريس (CLT) ٻولي سکيا جي طريقي ۾ مادري ٻولي (Native Language) توڙي ڪنهن ۾ ٻوليءَ جي سکيا وقت انهيءَ ٻولي کي حقيقي حالتن يعني روزمره جي زندگيءَ ۾ استعمال ڪرڻ ۽ ٻوليءَ جي چئني مهارتن بنيادي مهارتن: ٻڌڻ، ڳالهائڻ، پڙهڻ ۽ لکڻ کي اهميت ڏني ويندي آهي. هي طريقو يادگيريءَ بدران معنيٰ خيز گفتگوءَ کي فروغ ڏيڻ تي زور ڏئي ٿو "(Larsen-Freeman, 2000).

ٻولي سکيا جي چڪاس جا جزا

سنڌي ٻوليءَ جي سکيا (پي ٽي سي ڪلاسن لاءِ: 1990ع) ڪتاب جي ايڊيٽر محمد ابراهيم جويي سنڌي سکيا ٻوليءَ جي چڪاس کي هيٺين جزن ۾ ورهايو آهي.

جزو	ٻڌڻ جي مهارت	ڳالهائڻ جي مهارت	پڙهڻ جي مهارت	لکڻ جي مهارت
1	ضرورت	اُچار	صوتي چاڻ	صوتي (الف ب) جي چاڻ
2	ڌيان	لفظي ذخيرو	صوتيات	صرفيات
3	دلچسپي	وياڪرڻ	لفظي ذخيرو	لفظي ذخيرو
4	حافظو	رواني	نحويات	نحويات
5	سمجهه	سمجهه	سمجهه	سمجهه

تحقيق جا نتيجا (Results / Findings)

- تحقيق مان ظاهر ٿيو آهي ته سنڌي ٻوليءَ جي چڪاس اڃا تائين يادگيريءَ تي ٻڌل ساليانِي امتحانن (Summative Assessment) تائين محدود آهي، جن ۾ مهارتن جي حقيقي پرک ممڪن نٿي ٿئي.
- پڙهڻ ۽ لکڻ تي وڌيڪ زور ڏنو وڃي ٿو، جڏهن ته ٻڌڻ ۽ ڳالهائڻ جهڙيون رابطي واريون مهارتون عملي طور چڪاس جو حصو ناهن، جيڪا رابطي ڪار ٻولي تدريس (CLT) جي اصولن جي ابتڙ آهي.
- استادن ۾، ٻوليءَ سکيا جي مهارتن تي ٻڌل سوال ترتيب ڏيڻ، ۽ تعميري موٽ (Feedback) ڏيڻ بابت ڄاڻ محدود آهي.
- سنڌيءَ جا درسي ڪتاب معياري نصاب موجب شاگردن جي سکيا حاصلات (SLOs) سان مڪمل هم آهنگ ناهن، جنهن سبب چڪاس ۽ سکيا جي وچ ۾ تفاوت پيدا ٿئي ٿو.

حڪمتِ عمليون ۽ حل (Strategies & Solutions)

- سنڌي ٻوليءَ لاءِ خاص ڪري آوازي سڃاڻپ (Speech Recognition) ۽ خودڪار مارڪنگ سسٽم تيار ڪيا وڃن، جيڪي رابطي ڪاري صلاحيتن (Communicative Competence) تي ٻڌل فريم ورڪ ۾ ٻڌڻ، ڳالهائڻ، پڙ هڻ ۽ لکڻ يعني ٻولي سکيا جي چئني مهارتن کي پرکي سگهن.

- سنڌي ٻوليءَ جي امتحانن ۾ ڊجيٽل مارڪنگ (E-Marking) ۽ آن لائين چڪاس (Online Assessment) متعارف ڪرائي وڃي، جنهن سان شفافيت، معيار ۽ وقت جي بچت ممڪن بڻجي سگهي ٿي.
- عالمي معيار جيان (TOEFL/IELTS) سنڌي ٻوليءَ لاءِ هڪ معياري، مهارتن تي ٻڌل ٽيسٽ تيار ڪئي وڃي، جيڪا قومي ۽ بين الاقوامي سطح تي معياري سنڌي لئنگئيج ٽيسٽ جي تياري طور قبوليت ماڻي.
- استادن جي تربيت ڪرڻ ۽ يونيورسٽين جي سنڌي شعبن ۾ سنڌي ٻوليءَ جي تدريس (SLT) جي ڪورس جو بنيادي تعارف آڻڻ.
- سنڌي ٻوليءَ جي تدريس ۾ ٻولي سکيا جي چڪاس جي اوزارن ۽ ڊجيٽل مواد ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ثقافتي، ادبي ۽ تاريخي حوالن کي شامل ڪيو وڃي، جيئن ٽيڪنالاجيءَ جي اوسر سان گڏ سنڌي آوازن ۽ لفظن جي سڃاڻپ بہ محفوظ رهي.

حوالا

(1) جويو، محمد ابراهيم، (ايڊيٽر). (1990). سنڌي ٻوليءَ جي سکيا (پي ٽي سي ڪلاسن لاءِ). حيدرآباد.

(2) عرساڻي، محمد شمس الدين، (1986). سنڌي ٻولي جي سکيا (سي ٽي ڪلاسن لاءِ). حيدرآباد.

(3) Bai, Y., & Wang, L. (2023). Artificial Intelligence in Language Testing: Trends and Challenges. Language Testing Asia. Springer.

(4) Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman.

(5) Brown, H. D. (2004). Language Assessment: Principles and Classroom Practices. Pearson Education.

(6) Brown, H. D., & Abeywickrama, P. (2019). Language Assessment: Principles and Classroom Practices. Pearson Education

(7) Chomsky, N. (1959). A review of B.F. Skinner's Verbal Behavior. Language.

(8) Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press.

(9) Creswell, J. W. (2018). Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research. Pearson.

(10) Farooq et al., (2019). Classroom assessment literacy and practices of teacher educators in Pakistan. Global Social Sciences Review,

(11) Heaton, J. B. (1990). Classroom Testing and Evaluation. Longman.
(12) Joyo, H., & Shah, A. (2012). Sindhi Language Teaching Practices. Jamshoro: Sindh University Press.
(13) McNamara, T. (2000). Language Testing. Oxford University Press.
(14) Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.
(15) Richards, J. C., & Schmidt, R. (2010). Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. Pearson.